

MATICA HRVATSKA

BIBLIOTEKA PARNAS

Niz

Filozofija

Friedrich Nietzsche

O istini i laži u izvanmoralnom
smislu

Naslov izvornika

Friedrich Nietzsche

*Über Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinne
Nachgelassene Fragmente, Sommer 1872 – Anfang 1873
Sämtliche Werke. Kritische Studienausgabe in 15
Bänden, G. Colli und M. Montinari, Berlin/New York 1980
Bd. I, Bd. VII.*

Preveo i priredio
Damir Barbarić

© Matica hrvatska 1999

Naklada Matice hrvatske

Za nakladnika *Josip Bratulić*

Urednica *Jelena Hekman*

Likovna i tehnička oprema *Luka Gusić*

Priprema *Kolumna d.o.o.*, Zagreb

Tisak *Targa*, Zagreb

CIP – Nacionalna i sveučilišna knjižnica 980212134

ISBN 953-150-520-9

MATICA HRVATSKA

Zagreb 1999

on je ugođen ravnodušno, a spram možda škodljivih i razarajućih istina čak i neprijateljski.

Osim toga, kako stoji s tim konvencijama jezika? Jesu li one možda proizvodi spoznaje, smisla za istinu: podudaraju li se oznake sa stvarima? Je li jezik adekvatni izraz svih realnosti?

Čovjek može svagda samo zaboravljivošću doći do toga da umišlja kako posjeduje istinu u upravo označenom stupnju. Neće li se zadovoljiti istinom u formi tautologije, tj. praznim ljudskama, vječno će iluzije prodavati pod istine.

Što je riječ? Odslikavanje živčanog podražaja u glasovima. Ali od živčanog podražaja zaključivati dalje na uzrok izvan nas već je rezultat krive i nepravilne primjene stavka razloga. Kako bismo, kad bi ono što jedino odlučuje kod geneze jezika bila istina, a kod označavanja gledište izvjesnosti, uopće smjeli kazati: »kamen je tvrdo«. Kao da bi nam »tvrdo« bilo poznato i inače, a ne jedino kao neki posve subjektivni podražaj!

Stvari dijelimo prema rodovima, hrast označavamo kao muški, biljku kao žensku. Koja samovoljna prenošenja! Kako li su daleko preletjela preko kanona izvjesnosti! Govorimo o zmiји: oznaka ne pogada ništa do neko sebe-uvijanje, mogla bi dakle pridoći i crvu. Kojih li samovoljnih razgraničenja, kojih li jednostranih davanja prednosti malo ovome, a malo onome svojstvu stvari! Različiti jezici stavljeni jedan kraj drugoga pokazuju da se kod riječi nikad ne radi o istini, nikad o adekvatnom izrazu. Jer inače i ne bi bilo tako mnogo jezika.

»Stvar o sebi« (to bi bila čista, besposljedična istina) i tvorcu jezika sasvim je nedohvatljiva, a i skroz naskroz nepoželjna. On označuje samo odnose stvari spram čovjeka te za njihove izraze u pomoć uzima najsmjelije metafore.

Živčani podražaj najprije preveden u sliku! Prva metafora. Slika ponovno preoblikovana u glas! Druga metafora. I svaki put potpuno preskakanje sfere, ravno posred posve druge i nove. Može se zamisliti čovjeka koji je sasvim gluhi te nikad nije imao osjet zvuka i muzike. I kao što se taj, recimo, divi Chladnijevim zvučnim figurama u pijesku, njihove uzroke nalazi u titranju strune i već će se zaklinjati kako bi sad morao znati što to ljudi nazivaju tonom, tako se nama svima događa s jezikom. Vjerujemo da znamo nešto od stvari samih onda kad zborimo o drveću, o bojama, o snijegu i cvijeću, a ipak ne posjedujemo ništa do metafore stvari, koje baš nimalo ne odgovaraju izvornim bitnostima. Kao što se ton doima poput pješčane figure, tako se ono zagonetno X stvari o sebi doima jednom poput živčanoga podražaja, zatim pak poput slike, a naposljetku poput glasa. Ni u jednom se dakle slučaju pri nastanku jezika to ne zbiva logički, te sav materijal u kojemu i kojim kasnije radi i gradi čovjek istine, istraživač, filozof, potječe ako ne iz nigdarije, a ono ipak ni u kojem slučaju iz biti stvari.

Pomislmo još osobito na tvorbu pojmova. Svaka riječ smjesta postaje pojmom time da baš ne smije služiti recimo kao podsjećanje na jednokratni, skroz naskroz individualizirani pradoživljaj, kojemu zahvaljuje svoj nastanak, nego mora ujedno biti prikladna za bezbrojne više ili manje slične, tj. strogo uzeto nikada jednake, dakle čisto nejednake slučajeve. Svaki pojam nastaje ujednačenjem nejednakog. Kao što zacijelo jedan list nikad nije posve jednak drugome, tako je jamačno pojam »list« izgrađen samovoljnim napuštanjem tih individualnih različitosti te sad budi predodžbu kao da se u prirodi osim lišća nalazi i nešto što bi bilo »list«, otprilike neka praforma, prema kojoj bi svi listovi bili satkani, ocrtani, čestarom promjereni, obojeni, namreškani, naslikani, ali nevjesticim rukama, tako da nije-

dan primjerak ne bi ispio korektno i pouzdano kao vjerno odslikavanje praforme.

Nekog čovjeka nazivamo čestitim. Pitamo: zašto je on danas djelovao tako čestito? Naš odgovor običava glasiti: zbog njegove čestitosti. Čestitost! To opet znači: list je uzrok listova. Ta mi ne znamo haš ništa o nekoj bitnoj kvaliteti koja bi se zvala čestitošću. No dobro znamo o brojnim individualiziranim, dakle nejednakim djelatnostima, koje ispuštanjem nejednakog ujednačujemo te sad djelatnosti označavamo kao čestite, a na poslijetku iz njih formuliramo neku *qualitas occulta* s imenom »čestitost«.

Previdanje individualnog i zbiljskog daje nam pojam, kao što nam daje i formu, dok priroda naprotiv ne poznaje nikakve forme i pojmove, dakle i nikakve rodove, već samo neko za nas nedostupno i neodredivo X. Jer i naša je suprotnost individuumu i roda antropomorfnu i ne potječe od biti stvari, ako se i ne usuđujemo kazati da joj ne odgovara. To bi naime bila dogmatska tvrdnja i, kao takva, jednako nedokaziva kao i njezina protivnost.

Što je dakle istina? Pokretna vojska metafora, metoni-mija, antropomorfizama. Ukratko: zbroj ljudskih odnosa, koji bivaju poetski i retorički stupnjevani, prevedeni, ukrašeni, te se nakon duge uporabe narodu čine čvrstim, kanoničnim i obvezatnim. Istine su iluzije za koje se zaboravilo da su to, metafore koje su postale istrošene i osjetilno slabe, kovanice koje su izgubile sliku na sebi te sad u obzir dolaze samo kao kovina, a ne više kao kovanice.

Još uvijek ne znamo odakle potječe poriv za istinom. Jer do sada smo čuli samo o obvezi koju društvo postavlja da bi egzistiralo, naime toj da se bude istinoljubiv, tj. da se upotrebljavaju uobičajene metafore. Dakle, moralno izraženo, čuli smo o obvezi da se laže prema čvrstoj konvenciji, da se laže grupno, u stilu koji je obvezujući za sve. No

čovjek, dakako, zaboravlja da s njime tako stoji. On dakle na naznačeni način laže nesvjesno i prema stoljetnim navikama te upravo tom nesvjesnošću, upravo tim zaboravom dolazi do osjećaja istine. Iz osjećaja obvezanosti da se jedna stvar označi kao crvena, druga kao hladna, treća kao nijema, budi se neko moralno uzbuđenje u odnosu na istinu: čovjek si iz suprotnosti lažljivca kojemu nitko ne vjeruje, kojega svi isključuju, demonstrira časnost, povjerljivost i korisnost istine. Sad on svoje djelovanje, kao *ummo* biće, stavlja pod vlast apstrakcija. Više ne podnosi to da bude ponesen iznenadnim dojmovima, zorovima, sve te dojmove poopćava prvo do manje žarkih, hladnijih pojmova, da bi na njih priključio vozilo svojeg življenja i djelovanja.

Sve što čovjeka odvaja od životinje ovisi o toj sposobnosti da se zorne metafore ishlapi do sheme, da se dakle sliku razriješi u pojam. U oblasti tih shema moguće je naime nešto što ne bi nikad moglo uspjeti među zornim prvim dojmovima: izgraditi piramidalni poredak prema kastama i stupnjevima, stvoriti novi svijet zakonâ, privilegija, podređivanja, ograničavanja, koji se sad onome drugom, zornom svijetu prvih dojmova suprotstavlja kao ono čvršće, općenitije, poznatije, ljudskije, a stoga i kao ono regulirajuće i imperativno. Dok je svaka zorna metafora individualna i nema onoga što joj je jednako, te zato uvijek zna umaći svakom rubriciranju, velika zgrada pojmova pokazuje ukočenu pravilnost rimskoga kolumbarija i otiše, u logici, onom strogošću i hladnoćom koja je svojstvena matematici.

Tko je zadahnut tom hladnoćom jedva će vjerovati da i pojam, okošten i osmerokutan poput kocke, a i premjestiv poput nje, ipak preostaje tek kao *reziduum metafore* i da je iluzija umjetničkog prijevoda živčanoga podražaja u slike ako ne majka, a ono baka svakog pojma. A unutar tog

kockanja pojmovima »istina« znači to da se svaku kocku upotrebljava onako kako je označena; da se točno broji njezine točke, tvori ispravne rubrike i da se nikad ne ogriješi o poredak kastâ i redosljed razredâ. Kao što su si Rimljani i Etruščani rasijecali nebo tvrdim matematičkim crtama te u na taj način omeđeni prostor sabijali boga kao u *templum*, tako svaki narod ima nad sobom takvo matematički razdijeljeno nebo pojmova te sad pod zahtjevom za istinom razumije to da se svakog pojmovnog boga traži samo u *njegovoj* sferi.

Ovdje se zaista čovjeku smije diviti kao silnome graditeljskom geniju, kojem na pokretnim temeljima i, tako reći, na tekućoj vodi uspijeva podizanje beskonačno komplicirane pojmovne katedrale. Svakako, da bi se održala na takvim temeljima, mora ona biti zgradom kao od paučine, tako nježnom da bude valom ponesena, a tako čvrstom da ne bude od vjetrova raspuhana na sve strane. Kao genij gradnje uzdiže se na taj način čovjek daleko nad pčele: ove grade iz voska što ga prikupljaju iz prirode, a on iz daleko nježnije tvari pojmova, koje mora tek iz sebe proizvesti.

Tu mu se valja veoma diviti, ali ne zbog njegova poriva za istinom, za čistom spoznajom stvari. Kad netko jednu stvar sakrije iza grma te je zatim tamo opet traži i pronade, tad u tom traženju i pronalaženju nema mnogo toga za slaviti. Tako međutim stoji s traženjem i pronalaženjem »istine« unutar okruća uma. Kad načinim definiciju sisavca te potom, po pregledu jedne deve izjavim: »gle, sisavac«, tad se time doduše na svjetlo iznosi neka istina, ali je ona ograničene vrijednosti. Ona je skroz naskroz antropomorfnâ i ne sadrži ni jednu jedinu točku koja bi bila »istinita po sebi«, zbiljska i važeća općenito, van obzira na čovjeka. Istraživač takvih istina traži u osnovi samo metamorfozu svijeta u čovjeka; on se hrve oko razumijevanja svijeta kao čovjekolike stvari i u najboljem slučaju izboruje sebi nsje-

čaj asimilacije. Slično kao što astrolog zvijezde promatra u službi ljudi i u svezi s njihovom srećom i patnjom, takav istraživač promatra čitav svijet kao pričvršćen na čovjeka, kao beskonačno razlomljeni odjek jednog prazvuka, čovjeka, kao umnogostručenu pasliku jedne praslike, čovjeka. Njegov je postupak taj da čovjeka drži mjerom za sve stvari, pri čemu međutim polazi od zablude da vjeruje kako te stvari ima pred sobom neposredno, kao čiste objekte. On dakle zaboravlja originalne zorne metafore, te ih uzima kao stvari same.

Samo zaboravom onog primitivnog svijeta metaforâ, samo ukrućenjem i okamenjenjem mase slika, koja izvorno u vrućoj tečnosti proistječe iz pradrevne moći ljudske fantazije, samo nepobjedivim vjerovanjem da je *ovo* sunce, *ovaj* prozor, *ovaj* stol istina o sebi, ukratko samo time da čovjek zaboravlja sebe kao subjekta, i to kao *umjetnički stvarajućeg* subjekta, živi on s mirom, sigurnošću i konsekvatnošću. Kad bi samo i na trenutak mogao van zatvorskih zidova tog vjerovanja, bilo bi smjesta gotovo s njegovom »samosviješću«. Već ga stoji muke priznati sebi i to da insekt ili ptica percipiraju posve drugi svijet no čovjek te da je pitanje koja je od tih dviju percepcija svijeta ispravnija posve besmisleno pitanje, budući da bi se za to već moralo mjeriti mjerilom *ispravne percepcije*, tj. *ne-postojećim* mjerilom.

No i uopće mi se ispravna percepcija — to bi značilo adekvatni izraz nekog objekta u subjektu — čini nekom nestvari, punom protuslovlja. Jer između dviju apsolutno različitih sfera kao što su subjekt i objekt nema nikakve kauzalnosti, nikakve ispravnosti, nikakva izraza, već u najboljem slučaju neko *estetičko* odnošenje, neko naznačujuće naknadno prevodenje, zamuckujuće prenošenje u jedan sasvim strani jezik, za što je pak u svakom slučaju

potrebna neka slobodno tvoreća i slobodno iznalazeća posredna sfera i posredna sila.

Riječ »pojava« sadrži mnoštvo zavodljivih napasti, zbog čega je po mogućnosti izbjegavam. Jer nije istina da se bit stvari pojavljuje u empirijskom svijetu. Neki slikar kojemu nedostaju ruke i koji bi pjesmom htio izraziti sliku što mu lebdi pred očima još će uvijek pri takvoj zamjeni sfera pogoditi više no što empirijski svijet daje pogoditi o biti stvari. Već i sam odnos jednog podražaja živaca spram proizvedene slike nije o sebi nužni odnos. No kad se upravo ista ta slika milijun puta proizvede i nasljeđuje u mnogim ljudskim generacijama te se na poslijetku cjelokupnom čovječanstvu pojavljuje svaki put usljed toga istog povoda, tada ona na koncu dobiva za čovjeka isto značenje kao da je nužna slika i kao da je onaj odnos izvornog živčanog podražaja spram proizvedene slike strogi odnos kauzalnosti. Kao što bi se san, vječno ponavljajući, u potpunosti osjećao i prosuđivao kao zbiljnost. Ali ukrućenje i okamenjenje neke metafore ne jamči baš ništa o nužnosti i isključivoj opravdanosti te metafore.

Zacijelo je svaki čovjek koji je udomačen u ovakvim razmatranjima osjetio duboko nepovjerenje spram svakog takovskog idealizma svaki put kad se doista jasno uvjerio u vječnu konsekvencnost, sveprisutnost i nepogrešivost prirodnih zakona. Zaključio je: ovdje je, koliko god daleko da dopiremo, u visinu teleskopskog i u dubinu mikroskopskog svijeta, sve tako sigurno, izgrađeno, beskrajno, uzakonjeno i bez pukotina; znanost će vječno imati što s uspjehom kopati u ovim rovovima i sve pronađeno slagati se te neće sebi protusloviti. Kako malo ovo naliči proizvodu fantazije. Jer kad bi bilo to, morao bi se ipak bilo gdje dati otkriti privid i nestvarnost.

Tomu nasuprot, valja jednom reći: kad bismo svaki za sebe još imali raznovrsnu osjetilnu zamjedbnu, kad bismo

sami mogli percipirati sad kao ptica, sad kao crv, sad kao biljka, ili kad bi jedan od nas vidio isti podražaj kao crveno, a drugi kao plavo, dok bi ga treći čak čuo kao zvuk, tad nitko ne bi zborio o takvoj uzakonjenosti prirode, već bi je u najboljem slučaju poimao tek kao neku u najvišoj mjeri subjektivnu tvorbu.

Zatim: što je uopće za nas prirodni zakon? On nam nije poznat o sebi, nego samo u svojim učincima, tj. u svojim odnosima spram ostalih prirodnih zakona, koji su nam opet poznati tek kao odnosi. Dakle svi ti odnosi svagda opet upućuju jedan na drugi te su nam prema svojoj biti skroz naskroz nerazumljivi. Na tomu nam je zbilja poznato samo ono što mi pridonosimo: vrijeme, prostor; dakle odnosi sukcesije i brojevi. No sve ono čudesno, ono čemu se baš divimo na prirodnim zakonima, ono što pospješuje naše objašnjavanje i što bi nas moglo zavesti na nepovjerenje spram idealizma, leži upravo i isključivo samo u matematičkoj strogosti i nerazorivosti predodžbi vremena i prostora. Njih pak proizvodimo mi u sebi i iz sebe, onom nužnošću kojom pauk plete paučinu. Kad smo već prisiljeni sve stvari poimati samo pod tim formama, tad više i nije čudno da na svim stvarima poimamo zapravo baš te forme: jer sve stvari moraju na sebi nositi zakone broja, a broj je upravo ono najčudesnije na stvarima. Svaka zakonitost, koja nam tako imponira u zvjezdanoj ophodnji i u kemijskom procesu, pripada u osnovi onim svojstvima što ih mi sami pridonosimo stvarima, tako da time samima sebi imponiramo. Pritom se dakako pokazuje i to da ona umjetnička tvorba metafora kojom u nama započinje svaka zamjedba već pretpostavlja te forme, da dakle hiva u njima izvedena. Samo iz čvrstog ustrajavanja tih praformi objašnjava se mogućnost da poslije opet iz samih metafora biva konstruirana zgrada pojmova. Ona je naime oponašanje vremenskih, prostornih i brojevnih odnosa na tlu metafora.